

Az Olvasmánytörténeti Dolgozatok első kötete

*Sipos Gábor: A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században.
Szeged. Scriptum Kft. 1991. 116 lap.*

1. 1991-ben Szeged ismét élen járt az erdélyi könyvtártörténetre vonatkozó művek kiadásában. Ekkor jelent meg Sipos Gábor kolozsvári történész kicsiny, de jelentős könyve, amely a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtartudományi Tanszékének, a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárának, az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az együttműködése keretében készült. Megjelent Jakó Zsigmond 75. születésnapjára, Font Zsuzsa lektori hozzájárulásával, a Kulturális és Történelmi Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása Kulturális Program, valamint az Illyés-alapítvány támogatásával.

A kötet élen álló (szerintünk túl „nagyvonalú”) tartalomjegyzék és a rövidítések jegyzéke után a

sorozatot és ennek első füzetét szerkesztő Monok István előszava következik. Idézzük az utolsó három bekezdéséből: „Az *Olvasmánytörténeti Dolgozatok* útjára indításával tehát célunk az, hogy elsősorban tanulmányokat közöljünk. [...] Bizonyos értelemben ez a sorozat az *Adattár XVII–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* kísérőfüzeteként (Beiheft) is funkcionál. [...] A kolozsvári Református Kollégium Könyvtára XVII. századi történetének levéltári forrásait már kézbe veheti az olvasó. E tanulmány azonban lényegesen szélesebb forráskörre épít. Egyrészt a könyvtárat gyarapító volt diákok, professzorok, városi polgárok, főúri patrónusok életrajzát bővíti eddig hozzáférhetetlen levéltári adatokkal, másrészt a csak hiányosan fennmaradt katalógust elemzi, egészíti ki úgy, hogy a ma is meglévő

SZEMLE

könyvanyag kézírásos bejegyzéseit vállalva szélesíti az adományozók körét, s végeredményben megírja a Könyvtár XVII. századi evolúciójának történetét. (Az előző német változatában legzavaróbb a *breitere* helyét bitórló *kleinere*. Ehhez képest balga bagatell a 82. lapon az *Allgemeine Gelehrten-Lexikon* feminin *s-telensége*.)

Az 1610-es években megalakult kolozsvári református iskola könyvtárának első ismert leltárát az Apáczai-album tartalmazza. Ez a leltár az 1660-as években készült, 477 tételből áll. Sipos Gábor meggyőzően érvel amellett, hogy az illető könyvállomány akkor jó 500 kötetre rúgott. A Viski-féle, 1704-beli, ma sajnos hozzáférhetetlen katalógus már 1471 tételt tartalmaz.

A korai adományozók közt szerepel Csepei Sidó Ferenc kolozsvári lelképásztor (20 kötet), Bihari Pap Benedek (13-mal), Tállyai Z. Márton kolozsvári rektor (8-cal), az 1672-ben elhunyt, szintén rektor Bártai György (24-gyel), az 1674-ben elhunyt Krizsbai György (30-cal).

Mivel könyvünk 27. lapjától — a Bátaira vonatkozó adatoktól — kezdve a 17. század második felében történt adományozásokról van szó, nem világos, hogy miért áll a 40. lapon ez a cím: *A könyvtár gyarapítói a XVII. század második felében* (még hozzá ugyanakkora betűkkel, mint az egész dolgozat címe és mint az alfejezeteké).

A *kisebb adományok jegyzékei* cím alatt két 18. századi könyvtáros lajstroma kap néhány rövid bekezdést. „Függelékünkbe — olvassuk a 38. lapon — a Szathmári-féle jegyzék első 30 adományozóját vettük fel, akik még a XVII. század folyamán gazdagították több-kevesebb könyvvel az iskola tékáját. Monai listáját teljes egészében közöljük.” Valójában a függelék a kisebb adományokból is elhagy néhányat (köztük van a *Psalmi Davidis Valahice compositi* c. munka), mivelhogy csak a Pápai Párizék könyveinek a listájáig megy (amely lista teljes, nem pusztán szűrőpróbaszerű kiaknázása alapján készül — és talán idővel megjelenik — egy olvasmánytörténetnek is mondható tanulmány).

A 17. század második felének az adományozói között van Apáczai tanártársa, Porcsalmi András (legalább 19 kötet), Almási István, akinek a legrégebb ismert román ábécéskönyv fennmaradása köszönhető, továbbá az unitárius Kabos Pál. A listákban nem szereplő könyvadományozókból kimagaslík négy kolozsvári lelkész: Jenei G. István (48 kötet), Kovásznai Péter, Szatmárnémeti Mihály és Kézdivásárhelyi Matkó István (aki románul is prédikált, angoltól fordított).

A kollégiumi könyvtár 17. századi állományának „részletekbe most nem bocsátkozó” elemzését tudománysszakok szerint adja szerzőnk. Mivel „természetesen a teológia dominál”, erről közel hét lapon tárgyal, minden másról összesen négy lapon (ebből mintegy harminc sor a filozófiáról, a többi meg szepirodalmi, történet-, jog- és természettudományi művekről).

2. Hogy egy ilyen kis könyvben milyen nagy munka feködhet, csak az tudja igazán, aki már készített ilyesmit. Másrészt: minél több dolognak kell

utánajárni (sokszor igen jelentős fáradsággal), annál több hiba csúszhat be. Az utóbbi tételt jól illusztrálja kötetünkben a *személy- és helynevek mutatója*.

A mutató kisebb szépséghibája a következetlenség. Néhol eltér a betűrendtől (*Ajta* után jön *Aiud*, *Altingius* után *Althusius*, *Hutter* után *Huszi*). A nevét *Czepeinek* író személy csak mint *Csepei* kerül be, *Csinádi* és *Csukay* viszont csak *Cz-s* alakban, ugyanakkor van itt „*Tsepregi* lásd *Csepregi*”, de nincs „*Tsepeli* lásd *Csepeli*”. Van *Alexandria*, de nincs *Lyon*, noha a figyelembe vett *alexandriai* jelzővel egyazon sorban szerepel egy „lyoni püspök”. *Košice* ékezetes, viszont nem az *Rascru* és *Vurpar*. (Ennél sokkal érdekesebb, hogy a német *Burgberg* Alvinc mellett *Borberek* és *Vurpär* lett, Nagyszében mellett azonban — az itteni *Vurpär* közvetítésével — *Vurpód*.) Néhány lapszám téves (Bartholinus ... 101, Smigletius ... 88), mások hiányzik (Budai a 93. lapon is szerepel). Tizenhat név mellett nincs lapszám. Hiányzó nevek: Gönczi Pál (30), Dionysius Lambinus (39), Gyerőfi, Nagyari József (58), Monin (76), Porphyrius (17), Christ. Reineccius (102), Samuel Rhetorfort (Rutherford, 96), Tállyai György (24), Újfalvi Imre (101), Wien. És ha már ilyen *lakúnák* tátonganak, említsük meg itt, hogy nem alanyeset az *Andreae Lacunae*, sem a *Lugduni Batavorum*. Ugyanakkor téves nominativizálás révén lett Jac. *Martiniból Martinus*. A 89. lapon Joannes Magirus szerepel, nem Joachim, a 101. lapon Csepeli György, nem Gergely, Eszéki Mihály, nem István. *Gandavo* helyesen *Gandavo*. *Heereboordot* sose hívták *Heerobordnak* (igaz: Monai is így írja), *Metus* pedig — s ezt „metus”, aggodalom nélkül mondjuk — valójában *Melius* (s ennek betűrendben a 43. lapon volna a helye, nem a 41-en, ahová mint *Alcmarianus* került). M. Fabianus Hippiusnak *Hippius* a családneve. (Az *M. a Magister* rövidítése. Apropos rövidítés: a számtalanszor használt „Akadémiai Kvt.” helyett elég lett volna az „AKvt.”)

Három baj van a „Dionysius Aeropagita 39, 52, 83” színtagmával: az első lapszám téves; a név a 94. lapon áll helyesen, „ellégiesítő” hangátvetés nélkül. (Ezért az árvetésért persze nem fog összeülni az Akropolisz melletti Arész-dombon — az Areiosz pagoszon — székelő, akrobatákat és aerobatákat, azaz fellegjárókat elhanyagoló törvényszék.)

3. Az Apáczai nevével fémjelzett kolozsvári kollégium 17. századi „szellemi fegyvertárának” a Sipos adta bemutatása jelentős teljesítmény, az egyes könyvpéldányok vándorútjának, possessorainak a feltárása dolgában igazi kincsesbánya. Belőle sok szempontból lehet adatokat kiválogatni, feldolgozni. Ilyen szempont például a művek *filozófiai* tartalma, tehát elsősorban a kiváltképp filozófiai munkák kiemelése, csoportosítása stb. Talán nem veszik rossz néven, ha itt — a Sipos-féle névsorból kiindulva — a szóban forgó filozófiai művek kapcsán adunk némi információ-többletet, nagyjából a szerzők, olykor a kiadók vagy az adományozók időrendjében — egy-két „szabadabb” társítással.

Az ókort Arisztotelész néhány műve képviseli, köztük *Organon*ának 1597-es görög—latin kiadása, melynek latin széljegyzetei részint Csepei Ferencről

valók. (Ugyanő szerezte be Magirus, C. Bartolinus és Jac. Martini egy-egy „peripatetizáló” művét.)

A kora középkori Beda Venerabilis *Axiomata philosophicá*jában (1622) a széljegyzetek nem az adományozó Karácsonyfalvi Zakariás duktusára valának. Ugyanez áll Karácsonyfalvi három másik könyvére: az 1558-ban elhunyt Hieronymus Waldenbergius *Totius humanae philosophiae partes*ére, Ramus egyik — dialektikát és metafizikát is nyújtó (valószínűleg 1569-es vagy 1578-as) — kötetére és a félramista Goclenius *Lexicon philosophicum*ára (1613). Idős R. Goclenius egy másik munkájának, az *Apotelesma philosophicum*ának a fedőlapjára talán Bihari Pap Benedek írta rá ezt: „Phoenomena apparentia.” (Ugyanő ajándékozott két 1617-es bölcséleti könyvet: F. Hippus *Problemata physica et logica peripateticá*ját és Jac. Martini *Praelectiones extemporaneae in Systema logicum Barth. Keckermannii*át. Az utóbbinak az 1617-es dedikációja magyar főurakat is említ.) Goclenius 1609-es teológiai-filozófiai Miscellaniájának mindhárom részét birtokolta Jenei G. István. A részint gocleniánus Timpler és Combachius egy-egy metafizikai írását köttette egybe 1617-ben Csepei Ferenc.

Timplerék idején hozzánk is kezdett behatolni a philippo-ramizmus, amelyet azért hívtak így, mert összehasonlítta Philipp Melancthon sztoikusán árnnyalt arisztotelizmusát Pierre de la Ramée antiarisztotelizmusával. Egyes philippo-ramistákra hatott a spanyol újszolasztika is, kivált Suarez, továbbá az „averroizáló” Zabarella. Ezért talán nem véletlenül fért meg együtt Krizbai György tékájában három Melancthon-opus (a *Liber de anima*, az *Initia doctrinae physicae* és az *Ethicae doctrinae elementa*) Suarez metafizikai disputációival, az olasz arisztotelizmusból is merítő Casmann 1602-es *De vita naturali, morali et oeconomica*jával és egy 1603-as politikai művével, továbbá a ferencrendi Viguierus *Ad naturalem el Christianam philosophiam ... institutiones*ével. (Az utóbbinak a végére tintával van beírva az 1606-os török-magyar-német békekötés 13 pontja.)

Zabarella a padovai iskola legkiemelkedőbb arisztotelistája volt. Őt is, akárcsak Ramust, hiába hívták Erdélybe, de az ő eszméi is eljutottak hozzánk. Logikai munkáinak 1608-as kiadásához Hawenreuter írt előszót, akinek az elnöklétével védte meg Decsi Csimor János a *Synopsis philosophiae*-ját. Zabarella szerint a logika tág értelemben művészetnek mondható, pontosabban: elmélkedés a filozofálásban követendő útról. (Jodocus Willichius *Dialektikájának* 1561-es, bizonyára negyedik kiadása szerint — lásd R 114368, 1.1. — a dialektika, vagyis a logika az érvelésre tanító művészet, *ars*. A neoskolasztikus Toletus 1576-os Arisztotelész-kommentárjának a Vicei Gáspártól származó példányában a fedőlapra írt jegyzetek egyike jelzi, hogy Zabarella szerint a logika eszköz az igaznak a hamistól való megkülönböztetésére.) Zabarella összes műveinek a Porcsalmi Andrásról ránk hagyott példányában az első négy tomus a címlap szerint Londonban, 1636-ban készült, az ötödik viszont kölni, 1590-es. Fonseca-nak, a portugál jezsuita neoskolasztikus-

nak Porcsalmihoz került példánya szintén kölni kiadású, éspedig 1615-ös, *nem* 1613-as. Valóban 1613-as (dedikációjú) a tőle beszerzett Neufville-mű, a *Synopsis universae philosophiae naturalis*, melynek végén kézzel írt magyar miatyánk van. Porcsalmi egyik legerdekesebb könyve egy utrechti tudósnak, a Posaházi Jánosra is ható David Gorlaeusnak az antiarisztotelista, posztumusz *Exercitatione philosophicae*je (Joannes Commelinus özvegyének 1620-as kiadásában). Zölddel van aláhúzva az 5. lapon ez: „Philosophia est doctrina de perfectione animae humanae in hac vita.” „Nulla dari universalia” — olvassuk a 77. lapon (hozzáértendő: realiter distincta à singularibus). Vannak viszont a testekben atomok (235), minden test kvantum (239), az atomok is kvantumok.

Nem kvantifikálhatóan fontos, hogy előzőleg Apáczaié volt Porcsalmi Kepler-kötete (*Harmonices mundi libri V*, 1619). Szintén az Apáczaié volt egy ideig az althusiusi *Politica methodice digesta* R 114518-as jelzetű példánya. Johannes Althusius herborni jogászprofesszor a népfenség elvét hirdette, a boszorkánypercek ellen is harcolt. Egyik forrása volt Apáczainak, aki zsarnokellenességét is átvette. *Politica*jának 1625-ös kiadásában hatvan oldal szól „de tyrannide ejusque remediis”. (Idézünk a görllitzi Gregorius — *nem* Georgius! — Richter *Axiomata politicá*ja 1604-es kiadásának 351., 377. és 383. lapjáról: „Odit Tyrannus honestos cives”; „Omnis feré Tyrannus tragicum habet exitus”; „Tyrannicus status non est durabilis”). Az althusiusi *Politica* végén található — zöld NB-kell is ellátva! — egy „oratio panegyrica de necessitate, utilitate et antiquitate scholarum”, amely joggal juttatja eszünkbe Apáczainak az iskolák fölöttébb szükséges voltáról szóló beköszöntőjét és természetesen Comenius. A nagy cseh pedagógusnak „a teljes tudás előjátékául” szánt *Pansophiae prodromus*át egy haldokló diák testálta 1662-ben kollégiumára. (Mivel Comenius a tudás és a hit egyesítésére törekedett, itt említjük a holland Matthias Walsweer posztumusz *Analysis logica variorum textuum tarn Veteris quam Novi Testamentijét*, amely sokszor utal Amesiusra, egybe is van kötve ennek az angol puritánnak a Pál apostol leveleit magyarázó 1650-es írásával.)

Szintén diák és szintén halálos ágyán hagyta kedves iskolájára azt a kolligátumot, amely négy (*nem* három) 1640-es holland nyomtatványt tartalmaz. Az első: Arnold Senguerd utrechti tanár metafizikai disputációinak második kiadása. Az utolsó disputáció „de accidente” tárgyal, s ennek esetében — akcidentálisan — a respondens (a legény a gáton, a dijken) egy van den Dijck. Az ő nevének utolsó eleme (mint „pars ante totum”) átvezet a kolligátum másik három részének szerzőjéhez, Franco Burgersdijckhez (latinosan Burgersdicius, *nem* Burgersdicius). A szóban forgó három mű egyike — az *Institutionum metaphysicorum libri duo* — posztumusz; az *Idea philosophiae naturalis* és az *Idea philosophiae moralis* pedig újabb kiadás, „ex Officina Elseviriorum” származik, Leidenben jelent meg, *nem* Lyonban. Burgersdijck két logikai művének 1666-os kiadásával egy időben jött ki a *Logica sive ars dirigendi*

SZEMLE

cogitationes ...ex Gallico traducta per Cornelium ab Ackersdyck. A két holland névvég azonossága persze nem indokol „közös nevezőre hozást”, még akkor sem, ha tény, hogy Burgersdijck a karteziánus Heereboord tanára volt, és az Ackersdyck-kötet tábláján tintával — lényegében joggal — *LOGICA Cartesiana* áll. E kötet mindenestre kiérdemelte — mai szóval — a „családi szponzorálást”, és nem szolgált rá arra, hogy szakírók is elhanyagolják, hiszen eredetije a híres Port-Royal-i *Logika*. Ez névtelenül jelent meg, de szerzői vitán felül Arnauld és Nicole.

Nem ilyen vitathatatlan szerzője a *Philosophia vetus et nova ad usum scholae accomodata, in Regia Burgundia olim pertractata* című munka, amely Londonban, 1685-ben (nem 1681-ben) került forgalomba, s amelynek *mindkét* tomosát ajándékozta Almási József a kolozsvári Alma Maternek. (A fedőlapján tintával írt utalás van Descartes *Principiájának* 1690-es kiadására és az okkazonalista Arnold Geulincx néhány munkájára, köztük a *Metaphysica verára* és a *Gnóthi szeauton* című etikára, melynek az oly közismert jeligéből lett címe egy fővárosi lap december 5-i számában a négyyszeresen hibás „Gnóti sze authón”-ná torzult — nem Irgumburgundiában.) A hajdan Burgundiában is használt, jó 1400 lapnyi terjedelmű, logikát, etikát és fizikát is adó, anonim *Philosophia vetus et nova* aligha tulajdonítandó Paulus Voetiusnak csupán azért, mert szintén Almási József adományozott egy példányt Voetius *Prima philosophia reformata* című, 1657-es, Lórántffy Zsuzsannának ajánlott könyvéből, amely végig metafizika. (E könyv Szászvárosról Kolozsvárra került példánya az Enyedi Sámuelé, majd bizonyára ifj. Mihail Halici-é volt, aki Regius *Fundamenta physices*ét is megszerezte.)

A természettudományi kérdésekben Descartes-nál bátrabb, következetesebb Henricus Regius 1646-os, Elzevirtől kiadott *Fundamenta physices*e Porcsalmitól (az Apáczai-féle *Philosophia naturalis* tőle készített másolata elé kötve) 1681-ben került a kollégiumi tékába. Egy év múlva érkezett ide Szathmári Pap János újdonsült, 1682-ben, Franekerben megvédett és kiadott munkája: a *Philosophia prima seu metaphysica brevibus (nem levibus) aphorismis delineata*. Ez a mű Monainak az adományozókról készült listáján *Metaphysica Aris* gyanánt szerepel. Az *Arisnak Autoris* (nem *Aristotelis*) a helyes feloldása, már csak azért is, mert Szathmári a karteziánus Joh. Chr. Schotanusnál védte meg dolgozatát, melyben néhol szó szerint vesz át Descartes-ból. Példányunk széljegyzeteket is tartalmaz, ezek egyike a német földön úttörően karteziánus Clauberg *Logikájára* utal annak kapcsán, hogy „a *facilioribus magisque cognitio incipiat*”. Sipos Gábor hangsúlyozza, hogy a karteziánus gondolatrendszer erdélyi terjesztésében meghatározó szerepet játszó Szathmári diákori adományozó gesztusa is úttörő jelentőségű, mivel Descartes eredeti munkái közül az első 1704-ben regisztrálható a kollégium tékájában. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ez a kései regisztrálás megtéveszthet, hiszen nyilvánvaló, hogy karteziánus eszmék már Apáczai idejében keringtek Kolozsvárt, mint ahogy kepleri műveknek, köztük az *Epitome astronomiae Copernicanae*nak a református kollégium könyvtárába jutása előtt is hozzáférhető volt kincses városunkban a heliocentrizmus alapműve, és pedig első kiadásban (vö. *Korai Kopernikusz-vonatkozásainkról*. Korunk XXXII. 1973. 1113—1116.).

Hajós József